

ТАРИХ – ИСТОРИЯ – HISTORY

ӨОЖ 930.2/37.022

FTAXP 03.01.07

DOI 10.37238/2960-1371.2960-138X.2025.97(1).15

Тойбаев А. Ж., Сейтжан Д., Әбубәкір М.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен,
Қазақстан РеспубликасыE-mail: askhat19@list.ru, seitzhanov.d@mail.ru; marlen_abubakir@mail.ru

ТАРИХИ ТҮЛҒАТАНУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. ХХІ ғасыр - әлемдік деңгейде ғылымының кемеліне келген кезеңі. Себебі, жаңа технологиялардың қарыштап дамуы барысында жаңа тың технологиялар, мамандықтар пайда болып адамзат баласына қызмет етуде. Сонымен қатар, сан қырлы ғылым салалары өзара байланыста болып, жаңа тың зерттеулер дүниеге келді. Осыған байланысты тарих ғылымы басқа салаларымен етене байланыста болуы арқылы жаңа тың деректер көбеюде және теориялық-методологиялық әдістемелер жасалу үдерісінде. Осы бағытта, тарих ғылымының бір саласы болып табылатын тұлғатану бойынша жаңа ғылыми еңбектер дүниеге келді. Бұл бойынша авторлар Отан тарихындағы тұлғатанудың тарихи маңызын атап көрсетті. Себебі, өмірдің әр сәті мен әр оқиғасы адамдардың қатысуымен болып, нәтижесінде ол кезеңдер тарихқа айналады. Мақалада, тұлғатану бойынша теориялық-методологиялық талдаулар жүргізілді.

Мақалада тарих ғылымының бір саласы болып табылатын тұлғатану туралы қалам тербеген Отандық ғалымдардың еңбектері тарихи тұрғыда аталып өтіледі. Осыған орай, мақала жүйелелілік, объективтілік және тарихилық принциптер бойынша талдау жасалынды. Тұлға дегеніміз өз ойын нақты және толыққанды, жүйелі жеткізе алатын, озық терең ойымен, білімділігімен ерекшеленетін адамдар болып табылады. Осы бойынша, мақалада Отан тарихындағы белгілі ғалымдардың еңбектеріндегі тұлға қымы бойынша ғылыми-тұжырымдар берілді.

Кілт сөздер: тарих ғылымы; тарихи тұлғатану; тұлға; Отан тарихы; зиялы; ұлт тарихы.

Kipicne

Тарих ғылымының ең басты салаларының бірі – тұлғатану бағыты. Тұлғатану – ғылым көкжиегінде әрқашан да өзектілігі мен маңыздылығын жоймайтын бірден-бір тарих ғылымының саласының бір бөлшегі. Себебі, тұлғалар жасаған әр дәуірдің әр кезеңін алып қарасақ та, оқиғалардың өзіндік ерекшеліктерін көруге болады. Сондықтан да, олардың шығармашылық мұрасы, терең ой-тұжырымдары, атқарған еңбектері тарих ғылымында әрқашан өзектілігін

жоймайтын бірден-бір негіздер [1, 120 б.]. Осыған орай, тарихшы-ғалым ретінде Отан тарихымыздың әр кезеңіндегі тұлғаларға тоқталып кететін болсақ, мәселен, ежелгі дәуірден бастау алатын болсақ, ортағасырлық шығыстың ұлы ойшылдары, білгір философ әл-Фараби, математика ғылымының негізін салушы әл-Хорезми, медицинаның дамуына сүбелі қосқан Ибн Сина және қазақ елі туралы олардың тұрмыстары туралы әл-Идриси, әл-Якуби секілді тұлғалар өз күнделіктерінде тың деректерді қалдырды. Қазіргі таңда, аталған ғұламалардың мұралары өз маңызын жоймауда. Аталған кезеңнің тұлғаларын зерттеуші-ғалымы араб ойшылдары туралы өз ғылыми еңбектерінде арқау еткен Ақжан Жақсыбекұлыны айта аламыз. Сонымен қатар, аталған ғалымның ғылыми тұжырымдауы бойынша «әл» деген ұғымның өз заманында белгілі ойшылдарға, халыққа аянбай еңбек сіңірген тұлғалар есімдеріне қосып беріледі. Бұдан, жоғарыда аталған ұлы ойшылдардың өз заманында озық ойлы тұлғалардың болғандығын тағы бір мәрте дәлелдей түсіреді. Сондай-ақ түркі елінің ұстазына айналған Қожа Ахмет Яссауидің «Диуани хикмет», Ахмет Йүгінекидің «Ақиқат сыйы», Жүсіп Баласағұнидің «Құтадғу білік» және Сүлеймен Бақырғани еңбектерінде адамдарды имандылыққа, сүйіспеншілікке, сабырлыққа, ұстамдылыққа үйретуді насихаттаған құнды жәдігерлердің бірі болып табылады. Бұл дәуірдегі ғылыми еңбектерде өз заманына байланысты шарифат заңымен өмір сүруді талап ететін, иманды, сабырлы және еңбексүйгіштікке тәрбиеледі деген қорытындыға келе аламыз. Ал, Қазақстан тарихының жаңа заман дәуірінде қазақ елі сыртқы саясат бойынша жеткілікті деңгейде дағдарысқа ұшырап отырды. Соның ішінде қазақ еліне орасан зор қарама-қайшылықты кезең 1723-1727 жылдарға созылған «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» жылдары кезеңдерін атауымызға болады. Бұл қиын-қыстау заманда тек қана жоңғарлар ғана емес, Қытай, Ресей империялары, башқұрттар, казактар жойқын шабуылдарын ұйымдастырып қазақ елін тентіретіп жіберді. Осыған қарамастан, тұлғалық қасиеттердің бірегейі батырлықтарымен, ержүректілігімен қазақ елін сыртқы жаудан қорғауда Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шапырашты Наурызбай, төрелік айтып, әділдіктің үлгісін көрсеткен Төле, Қазыбек және Әйтеке билерді атауымызға болады. Осы бағытта, қазақ халқының көрнекті өкілдері және өз заманының ойшылдары, қазақтың үш жүзі Төле, Қазыбек және Әйтеке билер, Шоқан Уәлиханұлы, Абай Құнанбайұлы, Ыбырай Алтынсарин, одан кейінгі ірі күрескерлеріміз Әлихан Бөкейханұлы бастаған бір топ зиялылары Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабайұлы, Жүсіпбек Аймауытұлы, Қошке Кемеңгерұлы және т.б. сынды тұлғаларды атап өтуімізге болады. Әрине, Отан тарихында өшпестей із қалдырған қайраткерлеріміздің еңбектеріндегі тұлғалар және оның қасиеттері туралы көптеген ақпараттарды алуға болады. Мәселен, Жүсіпбек Аймауытұлының «Психология», Міржақып Дулатовтың «Оян қазақ», Қошке Кемеңгерұлының «Қазақ тарихынан» атты және т.б. еңбектерін атауға болады. Бұл шығармалардағы негізгі ойлары тарихи тұлғалар бейнесі және оның халық арасындағы қоғамдық саяси қызметтерін, «тұлға» ұғымының философиялық, психологиялық және педагогикалық түсініктемелерді көруімізге болады.

XX ғасырдың Отан тарихына зер салатын болсақ, қазақ халқы небір қиындықтарды бастарынан кешірді. Мәселен, өз елінің Тәуелсіздігі мен бостандығы үшін күресте көптеген көптеген Алаштың белгілі қайраткерлері өз өмірлерін қиды. Олар қолдарына қару алып ашық күреске шығып емес, керісінше мәдениетті түрде өз қарсылықтарын мақала, жасырын жастар және ағарту-мәдени ұйымдарды құру арқылы жүзеге асырды. Алаш қайраткерлері барлық қазақ жастарын білімге, оқуға және сауаттылыққа шақыруға тырысып бақты. Оған дәлел ретінде профессор Дихан Қамзабекұлы «Руханият» атты ғылыми еңбегінде Қазақ және Ресей жерінде қазақ зиялыларының бас қосуы нәтижесінде бірнеше жасырын ұйымдар құрылғандығы және соның бірі ретінде «Жас қазақ» - Ақмолада, «Жанар» - Семейде, «Талап» - Қызылордада, «Еркін дала» - Орынборда, «Оқығандар» - Көкшетауда, «Ғылым ұйымы» - Керекуде, «Жастар ұйымшысы» - Бөкей Ордасында, «Ынтымақ» - Атбасарда, «Жас тілек» - Ақтөбеде және т.б. болды [2, 46 б.]. Бұл ұйымдар арқылы қазақ жастарын сауаттандырып, ата-бабалар аңсаған егемендікті алуда зор үлестерін қосты. Жоғарыда аталған ұйымдар, қазақ еліндегі барлық қазақ жастарының бір шаңырақ астына топтастыруға және өз мүдделерін жүзеге асыруға сан алуан мүмкіндіктерді берді.

Материалдар мен әдістер

Мақалада тарих ғылымының бір саласы болып табылатын тұлғатану туралы қалам тербеген Отандық ғалымдардың еңбектері тарихи тұрғыда аталып өтіледі. Осыған орай, мақалада жүйелелілік, объективтілік және тарихилық принциптер бойынша талдау жасалынды.

Зерттеу нәтижелері

Тұлға ұғымына тоқталып өтетін болсақ, көптеген қазақ энциклопедиялары сан алуан анықтаманы береді. Осы бағытта, белгілі тілтанушысы Ожегов С. И. орыс тілінің сөздігінде: «Человек как носитель каких-нибудь свойств, лицо. Личное присутствие, личное наблюдение» атап өтті [3, 763 б.]. Яғни, белгілі бір адам, қандай да бір ерекшелігі бар, жеке көзқарасы қалыптасқан деп түсініктеме беруге тырысса, ал «Қазақстан. Ұлттық энциклопедиясында» «тұлға» ұғымына анықтама бере келе: «адамның сәби кезінен бастап, бүкіл өсіп-дамып және тәрбие алу барысында қалыптасады» [4, 525 б.] деп, тұлғалық қасиеттердің бүкіл өмір сынағы берген ащы да тұщы өткелдерінен өтуі арқылы бойына сіңіре алады.

Тұлға – бұл күрделі физиологиялық-биологиялық құрылыстардың бірі болып табылады. Сонымен қатар, тұлға дәрежесіне жетуі үшін сан қырлы қасиеттерді, яғни адамгершілік, сыпайылықты еркін меңгерген және толық өз ойын жеткізе алатын адамзат баласын айтады. Осы бағытта, XX ғасырдың екінші жартысында Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ғылымға қосқан ерен еңбегімен, сан қырлы зерттеулерімен белгілі, өз саласының білгірі Манаш Қозыбаевтың алар орны ерекше. Ғалымның «Тұлғалар тұғыры» атты еңбегінде былайша анықтама беріледі: «Тұлға» - бұл терең білімділігімен, ақыл мен терең ой-санасы және парасаты мол адам деп атап өтті. Сонымен қатар, сөзге жетік шешендігімен, әділдігімен, әдет-ғұрып пен салт-дәстүрді терең тұрғыда меңгерген, ұлт жанашырлығымен және тапқырлығымен ерекшеленетін жан деп көрсетті. Сондай-ақ, тұлғатанушы-ғалым М.Қабашұлы атап өткендей, тұлға ұғымы табиғатпен, яғни қоғамдық ортамен тығыз байланысты және табиғат

берген сый деген шешімін өз еңбегінде атады. Шынтуайтында, тұлғалар сирек туылмайды, керісінше, өте сирек кездесетін сұранымға ие білгір адамдар болып табылады [5, 4 б.]. Бұл бағытта, тұлға мен табиғат байланысы туралы Х. Әбжановтың «Қазақстан: тарих, тіл, ұлт» атты еңбегінде былайша аталып өтіледі: «Біріншіден, Қазақстанның қай дәуірдегі тарихын зерттегенде «табиғат және адам» деген ұстанымды қаперден шығармауымыз керек. Тарих адамның жаратылуымен басталады, ал, адам – табиғаттың, қоршаған ортаның құрамдас, ажырамас бөлшегі» [6]. Осы бағытта, тұңғыш фарабитанушы-ғалым Ақжан әл-Машанидың адам мен табиғат арасындағы үндестікті зерттеген қолжазба дәлел болып табылады. Мәселен, Ақжан әл-Машани «Тұран қақпасы» атты 14-ші томында былайша көрсетеді: «Адам ғалам ішіндегі ғалам» - деген тағылым бар. Айналамыздағы, яғни күллі жұлдызды әлемдегі аспан шырақтары – жұлдыздар ғаламат кең дүние болса, сол жұлдыздардың арасындағы кішкентай болып саналатын Жер ғаламшарындағы ғақли саналы адам баласы бір кіші ғалам болып табылады. Мұның терең мағынасы: табиғат ғаламы адамға мекен ретінде жағдайластыра жаралған болса, адам сол мекенге өлшеніп жаралған пенде. Табиғаттағы барлық нәрсе, бір-біріне өлшемдес, бір-бірімен байланысып жатқан ғажайып бір құбылыс» [7, 197 б.].

Ғалым М.Қ. Қозыбаев тұлғатану бойынша қалам тербей келе, ғұмырнаманы ерекше атап өтеді. Себебі, ғалымның атап өтуі бойынша тұлға ұғымымен қатар тарих ғылымында ғұмырнаманың алатын орны өте зор. Осы ғұмырнама арқылы белгілі бір тұлғаның өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін анықтау арқылы өткен тарих бойынша терең тың деректерге қол жеткізуге болады. Осы бағытта белгілі ғалым М.Қозыбаев «Тарих зердесі» атты ғылыми еңбегінде қазақ халқының байырғы негізгі дәстүрлерінің бірі – ғұмырнама болды деп атайды [8]. Бұл мәселеде де ғалымның мұраларына зер салып қарайтын болсақ, тұлғатанушының ішіндегі ғұмырнаманы жазу ерте кезеңдерден басталғандығын ғылыми тұрғыдан байқауымызға болады. Мәселен, антика дәуірінің көрнекті өкілі Плутархтың «Жизнеописания» атты еңбегінде, «Біз тарих емес, өмірбаян жазамыз» деп жазылады [8, 7 б.]. Осы орайда, Плутарх мұраларын көрсететін «Плутарх. Сравнительные жизнеописания» атты екінші, үшінші томдарын парақтайтын болсақ, Филопемен, Тит, Пирр, Гай Марий, Лисандр, Сулла, Кимон, Лукулл, Никий, Красс, Серторий, Эвмен, Агесилай, Помпей, Александар, Цезарь [9]. Демосфен, Цицерон, Деметрий, Антоний, Артаксеркс, Арат, Отон [10] секілді антика дәуірінің тарихи тұлғаларының өмірбаянымен таныса аламыз.

Шығыс әлемінде ортағасыр ғұламалардың өмірі мен мұралары туралы жазған Ибн Халликанның «Уафийятул а'ийян-ва-анба' абна' аз-заман» («Белгілі тұлғалардың некрологтары мен олардың замандастары туралы хабарлар») атты кітабын 1256 жылы жазуды бастап 1274 жылы аяқтады. Ибн Халликанның қаламынан туындаған аталмыш еңбек «тараджим» ғылымының жанрына жатады. Яғни, «тараджим» дегеніміз – белгілі тұлғалардың, теолог-ғалымдардың, дәрігерлердің, ақындардың, философтардың, билеушілер мен әскербасшылардың өмірбаянын сипаттайтын ғылым [11]. Қолжазбалар және сирек кітаптар ұлттық орталықтың қорындағы аталмыш кітап екі томнан тұрады. Аталмыш мұраның

бірінші томында Ханбали мазһабының негізін қалаушы Ахмад Ибн Ханбаль (VIII-IX), ортағасырлық белгілі сопы Ибрахим ибн Адхәм (VIII), ислам құқықтанушысы Әбу Бәкр Бәй Хақи (XI), тарихшы-ғалым, «Бағдад тарихы» атты кітабының авторы Хати Бағдади, араб тілі, грамматика бойынша еңбектер жазған белгілі ғалым Сә'ләб Нахви (IX-X) [12], ал екінші томында Селжұқ шахы Алб Арслан Селжуки (XI), Шығыстың дана ойшылы Әбу Нәсір әл-Фараби (IX-X), энциклопедист-ғалым, дәрігер Әбу Бәкр Рази (IX-X), Қасиетті Құран түсіндірмесін жасаушы, философ, филолог-ғалым Махмуд Замахраши (XI-XII) және т.б. атап өтуімізге болады [13].

Академик Ханкелді Әбжановтың сан қырлы тұлғатану бойынша жазған ғылыми еңбектеріне тоқталып кетпес бұрын, Ұстазы әйгілі жазушы Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің тікелей шәкірті, ғылымдағы ұстазы Рамазан Бимашұлы ерекше әсер етті. Себебі, Рамазан Бимашұлының қаламынан интеллигенция тақырыбы хақында зерттеу жұмыстары бар еді. Ол туралы бірегей ғалым Х. Әбжановтың және шәкірті Б. Исабектің «Академик Рамазан Сүлейменов» атты 2007 жылы жарық көрген кітаптың «Ұлттық интеллигенция: дерек пен пайым» бөлімі әсер етті. Яғни, бұл бөлімде Рамазан Сүлейменовтың интеллигенция бойынша ғылыми жұмыстарына тоқталды. Х. Әбжанов пен Б. Исабекова атап өткен Р. Сүлейменовтың интеллигенцияға байланысты келесідей зерттеу жұмыстарын жазды: «1. Великий Октябрь и судьбы национальной интеллигенции в России // Интеллигенция и революция XX век. МЮБ 1985. С. 177-178. 2. Ленинские идеи культурной революции и их осуществления в Казахстане. С. 95.» [14, 148]. Әсіресе, Х. Әбжанов пен Б. Исабек «Академик Рамазан Сүлейменов» атты кітабында Рамазан Сүлейменовтың «Ленинские идеи культурной революции и их осуществления в Казахстане» атты мақаласында қазақ интеллигенциясының қалыптасу тарихы туралы жазылғандығын атап өтеді [14, б. 103]. Осы бағытта, тарихшы, шығыстану ғылымының негізін қалаушы Рамазан Сүлейменовтің тұлға, интеллигенция бойынша жазған ғылыми мақалаларын атап көрсететін болсақ, олар: «Видный исследователь многонациональной советской культуры (О науч.деятельности чл.кор. АН ССР М.П. Кима)» (1974) [15, 157 б.], «Вклад Ломоносова в разработку проблем отечественной истории» (1987) [16, 7 б.], «С.Д. Асфендияров и становление советской исторической науки в Казахстане» (1987) [16, 211 б.], «К вопросу об оценке исторически роли Аблая» (1988) [17, 7 б.], «Интеллигенция и перестройка» (1990) [18, 159 б.]. Нәтижесінде, Ұстазының берген тағылымымен академик Х. Әбжанов 1983 жылы «Рост кадров сельской интеллигенции Казахстана и ее роль в условиях развитого социализма (1961-1980)» атты кандидаттық диссертацияны, 1992 жылы «Сельская интеллигенция Казахстана: исторический опыт формирования и социальной практики (1946-1985)» атты докторлық диссертацияны қорғады [16, 10-11 бб.]. Осылайша, Тұлғатану ғылымы саласы туралы Х. Әбжанов көптеген ғылыми еңбектерінде арқау етті. Мәселен, академик «Түркі әлеміндегі Қазақстан: іргелі тарих және методология» атты ғылыми еңбегінде «Тарихи тұлғатану» атты төртінші тарау бар. Аталған еңбекте тұлғаға қатысты ғылыми анықтамалармен танысуға болады. Мәселен, еңбектің 252-парағында тұлға атты ұғымға келесідей анықтаманы көруге болады: «Тұлға дегеніміз – өзіне тәуелді емес объективті әлемдегі

(ортадағы) қажеттілікті (экономикалық, ғылыми, саяси, өндірістік т.с.с.) практикалық-қолданбалық, теориялық-шығармашылық жаңашылдықпен шешкен (жүзеге асыру) жолын дұрыс нұсқаған әлеуметтік субъект» [19, 252 б.]. Ал, «Тұлға» атты кітабында былайша беріледі: «Тұлғатану – ұлттық тарихнамамыздың енді қалыптасып, қайта түлеп келе жатқан саласы» [20, 121 б.]. Сондықтан да, тарихты жасаушы – тұлғалар деп бекер айтылмаса керек.

Отан тарихындағы тұлға ұғымы туралы академик Х. Әбжановтың «Қазақстан: тарих, ұлт, методология» атты еңбегіне сүйенетін болсақ, былайша баяндалады: «Тұлғаларсыз тарихтың шығыршығы айналмайды. Тарихты жасайтын халық екені рас. Ал, сол халықтың күш-қуатын дұрыс арнаға бағыштау үшін, бабалар сөзінен айырылып, еңбегінің еш, тұзының сор болмауы үшін тұлғаның көрегендігі, қайраткерлігі, елге, жерге, туған халқына адалдығы қажет» [21, 30 б.].

Ғалым Х. Әбжановтың тұлғатану бағытында жарық көрген еңбектердің бірі ретінде 5 томдықтың ішіндегі 3-том «Тұлға» атты атаумен жарық көрген еңбекті атап өтуге болады. Бұл ғылыми мұрада Ұлы дала елінің тұлғаларына арнайы тоқталып, әл-Фарабиден бастап көрнекті Алаш қайраткері Әлихан Бөкейхан бастаған зиялы өкілдердің халқына қызмет атқарған өнегелі істерімен аяқтайды. Бұл еңбекте автор тұлға туралы былайша анықтама береді: «Елі мен халқының бәсекелік қабілетін арттыратын, ілгерілей дамуына қажетті жаңашылдықты, сабақтастық пен жалғастықты қамтамасыз ететін, сын-қатерден аман-есен алып шығуға септесетін мәңгілік мұра иесі» [20, 5 б.]. Ғалымның ғылыми тұжырымынан қорытынды шығарар болсақ, қай дәуірде болсын тұлғалар артынан ерген халықтың санасын оятып, білім беруге әрекеттеніп, яғни, рухани-мәдени қызметтерді атқарды [20, 5 б.].

Отан тарихындағы тұлғаларды, оның ішінде «интеллигенция», «зиялы» атты терминдерге байланысты ғылыми еңбектер жарық көрді. Атап айтатын болсақ, Х. Әбжановтың «Қазақстан: ұлттық тарих, идея, методология» атты еңбектегі «Тарих және тұлға» атты бөлімінде тарихтағы тұлғаның маңыздылығын көрсете отыра «Тұлғасыз - халық жетім, туған халқынан тамырын үзген Тұлға - тұл» деп атап өтеді [21, б. 189].

XX ғасыр басында көптеген Алаштың белгілі өкілдері егемендікке жету жолында ерен ерліктің үлгісін көрсетіп, тұлғалық қасиеттерімен ерекшеленді. Осыған орай, «тұлға» ұғымымен тығыз етене байланысты «зиялы», «интеллигенция» ұғымдарын айта аламыз. Жоғарыда атап өткеніміздей, тұлға – бұл өз ойын толық нақты жеткізе алатын, белгілі бір іс-әрекеттерді ұқыптылықпен, тиянақтылықпен жүзеге асыратын адамзат баласы деп атап өттік. Ғалым М.Қозыбаев «интеллигенция» ұғымына келесідей анықтама береді: «Шын мәнінде, интеллигенция дегеніміз – ғылым мен мәдениеттің сан-саласымен кәсіби айналысушы, мәдениетті дамытып, таратушы, ой, рухани еңбектің адамдары. Интеллигенция – зиялылары, ең алдымен, ғылымды, техниканы, өнерді, білімді дамытушы жасампаздар қауымы» [5, б. 20]. Осы бағытта, белгілі тұлғатанушы-ғалым Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың ғылыми мектебін жалғастырушы, т.ғ.д., профессор Дүкенбаева З.О. «Қазақтың шығармашылық интеллигенциясының тарихы (1917-1941)» атты ғылыми еңбегінде «зиялы» және «интеллигенция»

ұғымдарына тоқталып, ғылыми тұжырымдарды келтірді. Соның ішінде, «зиялы» деген ұғымға анықтама ғылыми тұрғыдан бере келе, тарих өткелдерінен, яғни қиын-қыстау заманда және өз замананың білгірлері деп атап өтті. Профессор Дүкенбаева З.О. аталған ұғым туралы дәлелдеме түрде нақты айғақтармен және мақал-мәтелдермен жеткізді. Мысалы ретінде алатын болсақ, «ханның бәрі Абылай емес, батырдың бәрі – Ағыбай емес» деп, Абылай хан мен Ағыбай ханның ерліктерін, орасан зор тұлға екендігін көруімізге болады. Яғни, Абылай ханның көрегендік саясаты арқылы дипломатиясын атасақ, ал XIX ғасырдағы Ағыбай батырдың елін және жерін қорғауда ерліктерін атап өтпеске болмайды. Негізінде, зиялы ұғымы рухан жағынан толық деңгейде дамыған, өз өмір сүрген кезеңіне дейін ата-балаларының нақыл сөздерін бойына жинақтаған орасан зор адамды атап өтеді. Сондай-ақ, қандай да бір адамзат баласының өзі өмір сүрген ортаға басқаша сыни көзқараспен қарайтын, сан алуан іс-әрекеттерге адамгершілік негізінде гуманист ретінде адам деп анықтама берді. Белгілі ғалым халық мүддесін алдыңғы қатарға қоятын, халық жанашыры және белсенді күресуші адамзат баласы деп анықтаманы берді. Шынтуайтында, көптеген Алаш зиялылары өздерінің жаңсақ есімдерімен «Қазақ», «Айқап», «Дала уәлаяты» секілді газеттердегі мақалаларында халықтың жағдайы және мәселесі турасында шығармалары негізгі тәрбиелейтін құралған айналды-мыс [22]. Профессор осы аталған еңбегінде тұлғаға тән нәрсе білімділік те және мәдениеттілікті қамтиды. Бірақ та, білім өрісі биік адамзат баласымен салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпты бірінші қоятын адамд тепе-тең тұрғыда бірдей деп салыстырып қарай алмаймыз. Себебі, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы және Міржақып Дулатұлы білімнің пайдасы ерте түсініп, бірден жаппай қарапайым халықты сауаттандыру үдерісіне көшті. Ал салт-жораларды терең білетін, яғни мәдениетті алдыңғы қатарға қоятын адамзат баласын сауатсыз деп айтуға болмайды. Себебі, олар да білімді толық игермесе де шығармашылығымен танылған тұлғалар бар. Өздерінің шығармашылық қасиеттерімен Қазақ елін әлемге танытуда сүбелі үлестерін қосуда [22, 10 б.]. Ал, Гүлмира Назарбаева және Ханкелді Әбжанов «Қазақстан; тарих пен тағдыр» атты ғылыми еңбектерінде «зиялы» ұғымына тоқтала келе, адамзат баласы өздерінің ғылыми ізденістері арқылы өркениеттік дамуды алға қоятын, оны іске асыратын адамдар бірлестігі деп атап өтті [23, 98б.]. Сонымен қатар, профессор Дүкенбаева З.О. «Әл-Фараби және Әл-Машани рухани дүниетанымы» атты ғылыми еңбегінде XX ғасырдың басында өмір сүрген Алаштың белгілі өкілі Санжар Асфендияров зиялы өкілдерін үш топқа бөле отыра, бірінші қатарға – интеллигенция өкілдері, екінші қатардағы өкілдер – сан алуан мамандық иелері, ал үшінші кезекке – қарапайым адамдар, жазушылар, ақындар болды [24, 8б.]. Осылайша, қазақ зиялы топтарын үш бөлікке бөлу арқылы негізгі классификацияны көруге болады. Зерттеуші-ғалымдар Серік Жолдасбай және Еркін Ерланұлы «Алаш айтқан асыл сөз» атты ғылыми еңбектерінде Мұстафа Шоқай ғылыми ой-пікірі «зиялы» деген ұғымға тоқтала келе, оқып-сауатын ашқан адамзат баласын барлығын осы жоғар деңгейге жатқыза алмаймыз, керісінше белгілі бір мақсат-мұраттарды алған қойған және халықтың мүддесі үшін қызмет еткен адамдарды ғана осы санатқа кіреді деп атап өтті [25, 187 б.].

Белгілі ғалымдар Пірманов Ә., Қапаева А. Қазақ интеллигенциясы (Ұлттық интеллигенцияның қалыптасу тарихынан) атты монографиясында XX ғасыр басында ерен ерліктің үлгісін көрсеткен зиялылардың кешкен өмірлері және шығармаларына тоқталған Р.Сыздықова, С.Негимов, Қ.Мұхаметханов, Ә.Қайдаров қаламдарынан көптеген туындылар жарыққа шықты. Соның ішінде қазақтың белгілі өкілі, алаштың азаматы Жақып Ақбаевтың қоғамдық-саяси өмір-тынысын зерттеген Мұхтар Құл-Мұхаммедтің еңбегі, Әлихан Бөкейханмен бірге азаттық үшін күрескен Міржақып Дулатов өмірі және шығармашылығы туралы Гулнар Дулатова, З.Ахметов, ал педагогика саласында ірі көлемді еңбегімен белгілі Жүсіпбек Аймауытов туралы кеңінен насихаттап жазған Серік Қирабаев ғалымдарымыздың еңбектері орасан зор. Олардың еңбеткерінен XX ғасыр басында өмір сүрген зиялыларымыз және олардың еңбектері туралы ғылыми тұрғыда терең ақпаратты ала аламыз [26, 126.]. Жоғарыда аталған ғалымдар еңбектерінен Алаш қайраткерлері туралы құнды мәліметтерді біле аламыз.

Белгілі ғалымдар Гүлмира Назарбаева және Ханкелді Әбжанов «Қазақстан: тарих пен тағдыр» атты ғылыми еңбектеріндегі «С.Д. Асфендиярова о культуре, науке и интеллигенции» атты мақала-зерттеулерінде интеллигенция қатарына жататын алдыңғы екі қатар өкілдері, яғни зиялылар мен мамандық иелері – буржуазия және байлар қатарына енсе, ал үшінші мұғалімдер, басқа салаларда қызмет атқарып жүргендер халыққа етене, яғни бір қадам болса да жақын деп атап өтті. Сонымен қатар, төңкеріске дейінгі Қазақ елінде ешқандай да жоғарғы оқу орындары болмады-мыс. Осылайша, инженер және өзге де техникалық мамандықтарды игеру қиынға соқты. Бірақ, қиын-қыстау кезеңде техникалық мамандықтарды игеруде басқа класстарға қарағанда, әрине жоғары сатыда тұрады деп көрсетті. Сонымен қатар, Санжар Асфендияров өз зерттеулерінде зиялылардың үшінші сатысы демократиялық интеллигенция қатарын атап өтті. Осыған орай, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысы және 1917 жылғы ақпан төңкерістерінен кейін бұл қатардың өкілдерінің қанат жайған кезеңдері болды. Осылайша, халық мүдделерін жоғары қою арқылы өз талап-тілектерін жоғарғы үкімет басшылығына көрсетіп нұсқады [23, 112-113бб.].

Белгілі профессор Ханкелді Әбжанов «Қазақстан: Тарих. Тіл. Ұлт» атты ғылыми еңбегінде «Номенклатура және азаттық элитасы» атты бөлімінде XX ғасырдың басында ақпан төңкерісінен кейін алаштың белгілі өкілдері ұлттық идеяны алға тарты, тәуелсіздік үшін күресте көптеген зиялылар, атап айтатын болсақ, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов, Жаһанша және Халел Досмұхамедовтер, Бақытжан Қаратаев Смағұл Сәдуақасұлы, Қошкел Кемеңгерұлы және т.б. ұлт қайраткерлері өмірден озды деп атап өтті. Сонымен қатар, XX ғасырдың орта кезеңінде Қазақ КСР Ғылым академиясының Тұңғыш Президенті Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың Жезқазған өңірінде қазба байлықтарының, яғни кен орнының ашуы, біртума ақын және жазушы, Алаштың белгілі қайраткері Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің үш томдық «Абай жолы» атты еңбегі арқылы қазақ халқының санасын көтеруде және сауаттылық деңгейін жоғарылатуда үлкен үлес қосты. Ханкелді Әбжанов жоғарыда аталған еңбегінде «тұлға» ұғымын «элита» сөзімен байланыстырып, сан алуан егемендігі үшін күресте ерліктің үлгісін көрсеткен тұлғаларды жатқызды.

«Элита» ұғымы адамзат баласының терең ойшылдығымен, өз халқының нығаюына, дамуына өз септігін тигізген, өзінің еңбекқорлығымен елді тәнті еткен адамдар санаты жатады. Мысалы, Ұлы Отан соғысы жылдарында күріштен және тары өнімдерінен рекордтық көрсеткіштерге қол жеткізген Ыбырай Жақаев және Шығанақ Берсиев, қазақстандық күріш жинаудан рекордты жүзеге асырған Ким Ман Сам және т.б. Осыдан кейін профессор Ханкелді Әбжанов өзінің аталмыш еңбегінде өздерінің еңбекқорлығымен халықты алға сүйреген тұлғалар – «ең үздік, жақсы адамдар» деп өз бағасын берді [6, 53-55бб.]. Осылайша, әр кезеңнің біртуар тұлғалары өз еңбекқорлықтарымен келешек ұрпаққа үлгі-өнегені көрсетті. Яғни, олар жау қолынан елді азат етуде және қорғауда аянбай күресіп, ата-бабалар аңсаған мұратқа жетіп, біз, осы керемет жағдайлардың куәгері болып отырмыз. Шынтуайтында, әлі Отан тарихымызда ерен ерлікті көрсеткен, әлі де белгілісіз тұлғалар жетерлік. Олардың есімдерін тарих бетіне шығарып, насихаттар бүгінгі жастардың алдында тұрған үлкен абырой міндеттердің бірі болып табылады.

Профессор Дүкенбаева З.О. «Әл-Фараби және Әл-Машани рухани дүниетанымы» атты ғылыми еңбегінде белгілі профессор Ханкелді Махмұтұлы Әбжановтың «тұлға» туралы ғылыми тұжырымдамасын келтіре келе, өзіне бағынышты емес, адамзат баласы өмір сүріп отырған әлемдегі іс-тәжірибелік және шешу әдісін, яғни жолын дұрыс тапқан субъект деп анықтама берді. Осыған орай, көптеген Отан тарихымызда әлі де белгісіз есімдер бар және олардың шығармашылығы, өмірлік ұстанымдары әлі зерттелмеді-міс деп атап өтті [24, 10.]. Тарихи тұлғалар өмірлерін және олардың шығармашылығын келешек жас ұрпаққа оқытып санасына енгізу арқылы рухани дүниетанымызды одан әрі байыта аламыз деген сенімдемін.

Белгілі ғалымдар Гүлмира Назарбаева және Ханкелді Әбжанов «Қазақстан: тарих пен тағдыр» атты ғылыми туындысындағы «Ғабит Мүсірепов шығармаларының тарихи мәні» атты ғылыми еңбегінде қазақ халқының біруар жазушысы Ғабит Мүсірепов тұлғасына және оның шығармашылығына баға бере келе, өз шығармаларында қазақ халқының әйел бейнесін көркемдік, ғылыми тұрғыда сипаттай білген тұлға. Аталмыш бейнені Ғабит Мүсірепов секілді ғылыми негізде сипаттайтын ақын-жазушыларымыз жоқ десек қателеспейміз деп атап өтті. Ғабит Мүсірепов ой әдемілігін кітапқа сөз өнерімен өрнектей білген кеменгер жазушы. XX ғасыр басында өмір сүріп, өмір таукіметін көп тартқан, тар жол тайғақ кешкен тұлғаларымыздың бірі десек жаңылыспаймыз деп атап көрсетті [23, 54-55бб.]. Әрине, XX ғасыр басында өмір сүрген көптеген ақын-жазушыларымыз бар және олар өз шығармаларымен халықтың санасын оятуда сүбелі үлестерін қосты.

Ханафия Асқарұлы «Алаш зиялылары» атты ғылыми еңбегінде «Абай туралы» атты мақала-зерттеуінде Абай Құнанбаев тұлғасына ғылыми тұрғыда сипаттама берді. Ең алдымен, Абай тұлғасына және оның шығармашылығына баға берген тұлғалардың бірі де бірегейі – белгілі лингвист Ахмет Байтұрсынұлы. Ханафия Асқарұлы қазақ зиялысы Ахмет Байтұрсынұлының «қазақтың бас ақыны» деп өз анықтамасын бергендігін атап көрсетті. Белгілі ғалым Ханафия Асқарұлы Абай тұлғасына баға бере келе, білімді де, жігерлі және ақыл, қайрат,

жректі бірдей ұстаған бірегей тұлға деп атап көрсетті. Сонымен қатар, кеңестік кезеңде Абай Құнанбаев, Шоқан Уәлиханов тұлғаларына жеткілікті түрде тиіс баға бермегендігін атап өтті. Сондай-ақ, Әлихан Бөкейхан бастаған бір топ қайраткерлер, Мұхтар Әуезов, Есмағанбет Сайылов секілді тұлғаларымыз тек қана қазақ халқын арасында сауаттандыру үдерісін жүргізген ағартушылар ғана емес, ғалымдар және күрескерлер деп атады [27, 39-40 бб.].

Филология ғылымдарының докторы Тұрсынбек Кәкішев «Қазақ зиялылары» деп аталған еңбегінде XX ғасыр басында өмір сүрген зиялыларымыздың ерен ерліктерін және еңбектерін атай келе, Шәкәрім Құдайбердіұлы Абай Құнанбаев мектебінің озат та дарынды бітірушілердің бірі және әлеуметтік салада қазақ халқының мүддесін қорғауда орасан зор еңбектің үлгісін көрсеткен, жоғар дейгейде шығармаларымен белгілі тұлға деп атап өтті. Сонымен қатар, қазақ әдебиетіндегі алдыңғы қатарлы өкілі ретінде келешекте тағы да жазылатын Отан тарихымызда өшпестей із қалдырған бірегей даналарымызды бірі деп өз бағасын берді. Сондай-ақ, Шәкәрім Құдайбердіұлы тек қана Қазақ елінде ғана емес, бүкіл түркі жұртына белгілі қайраткерлердің бірі және бұл ғұлама шетел тарихында өз орнын алды [28, 66 б.]. Мысалға айтатын болсақ, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті ректоры тарих ғылымдарының докторы Сыдықов Ерлан Бәтташұлының «Шәкәрім» атты ғылыми еңбегі Ұлыбритания еліндегі Кембридж университетінде тұсаукесері болып бүкіл ағылшын жұртшылығына таныстырылды. Осылайша, XX ғасырдың басында өмір сүрген зиялыларымыздың есімдері тек қана өз Отанымызда ғана емес, Еуропа халқына таныстырылып, тарихымызды кеңінен жаюдамыз.

Тәуелсіздік жылдарындағы ғалымдардың еңбектеріне әрі қарай тоқтала кететін болсақ, Мәлікайдар Асылбеков пен Зирабүбі Төленова «Академик М.Қ. Қозыбаев: ғұлама ғалым, ірі қоғам қайраткері» атты ғылыми еңбектерінде «тұлғатану» саласына тоқтала келе, «персоналистика» - бұл Отандық тарихы ғылымының бір бөлімі, яғни жанры деп атады. Бұл ұғымға ғылыми негізде қарастырып зерттей келе, қандай бір адамзат баласының өмірін және қызметін көрсету арқылы тарихымыздың жаңа бір зерттеу бағыты деп атап өтті. Еңбек авторларының көрсетуінше, белгілі бір тұлғаның өмірі мен шығармашылығын жай ғана зерттеп қана қоймай, терең тұрғыда естеліктерге, сол туралы жазған адамдардың мемуарлық хаттарына және архивтік құжаттарға сүйене отырып, зерттеу болып табылады деп атап анықтады. Осы жаңа жанр әдістемесін негізге ала отырып, жаңа бір туынды қалыптасатыны айдан анық деп көрсетті [29, 106.]. Осылайша, белгілі бір тұлғаларды берілген жаңа жанр арқылы зерттеп, Отан тарихымызда әлі де белгісіз есімдерді жарыққа шығару біздің негізгі міндеттеріміздің бірі болып табылады.

Келесі бірегей ғалымдардың бірі Кеңес Нұрпейістің шығармаларын баспаға шығарып, елге таныстырған С.О. Смағұлова, Г.Ж. Өскембаева зерттеушілердің рөлі ерекше. Әсіресе, Кеңес Нұрпейістің шығармаларындағы тұлғатану саласын жоғары деңгейде зерттеген ғалымдардың бірі. XX ғасырдың басында өмір сүрген, әсіресе Тұрар Рысқұлов секілді көптеген Алаш қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметтерін атап, қуғынға ұшыраған зиялыларды, соның ішінде Кенесары Қасымұлы тұлғасын зерттеген Ермұқан

Бекмахановтың қайраткерлігі туралы қалам тартты. Сонымен қатар еліміздің біртуар қайраткерлері қазақтың тұңғыш геологы Қаныш Имантайұлы Сәтбаев, еліміздің әлеуметтік-экономикалық жағынан нығайтқан Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев және Салық Зиманов секілді тұлғаларымыздың асыл да қайратты тұлғалық қасиеттерін ашып көрсетті. Әсіресе, Кеңес Нұрпейіс «Қайраткер Халел Досмұхамедов» атты ғылыми зерттеу-мақаласында алаштың белгілі өкілі Халел Досмұхамедов – мемлекет және қоғам қайраткері, талантты да білгір ғалым деп атап көрсетті. Оның қоғамдық-саяси қызметі Әлихан Бөкейханмен бірге Алаш қозғалысы мен Алашорда үкіметін құруға ат салысқандардың бірі де бірегейі болып табылады. Біз білетіндей, 1917 жылы Ресей империясы қазақ жерінің 45 миллион десятина жерді алып, көпиеген аграрлық мәселелерді өз қолдарына алды. Шынтуайтында, осындай көптеген келеңсіз жағдайларға наразы болған Халел Досмұхамедұлы өз күрестерін басқаша жолмен, яғни көптеген газеттерге қазақ халқының өмір-тынысын көрсететін әлеуметтік-саяси мазмұндағы мақалаларды жарыққа шығарды. Әсіресе, XX ғасырдың бас кезеңінде өзімен бірге оқитын замандастарымен бірге елдің жағдайын сипаттайтын түсіндіру жұмыстарын жүргізумен қатар, «Фикр», «Уралський листок» газеттеріне өз мақалаларын жариялады [30, 123-126б.]. Әсіресе, 1917 жылы сәуір-мамыр айының көктемгі шуақтарында көптеген облыстық съездерге, 1917 жылғы 21-26 шілденің жаз мезгілдерінде бірінші жалпықазақ съездерде қазақ халқының мүддесін қорғап, сол кезеңдегі әлеуметтік мәселелерді барынша жоғарғы үкіметке жеткізуге тырысып бақты [30, 128-129бб.]. Осылайша, Халел Досмұхамедұлы өзінің біріккен зиялыларымен үгіт-насихат жұмыстарын жүргізіп, халықты қараңғылықтан шығаруда көп аянбай еңбек сіңірді.

Белгілі ғалым Зұлқарнай Алдамжар «Тарих: пайым мен тағылым» атты ғылыми туындысының «Ұлтымыздың рухани көсемі Ахмет Байтұрсынұлы туралы» атты зерттеу бөлімінде Ахмет Байтұрсынұлы 1913-1918 жылдары «Қазақ» газетін ұйымдастырушысы, лингвист, реформатор, түрколог, Алаш паартиясы мен Алашорда үкіметі ұйымдастырушылардың бірі деп өз бағасын берді. Әсіресе, ұзақ жылдары кезеңінде Ахмет Байтұрсынұлының есімін ұмыттыруға барынша әрекеттер жасалғанымен де, бірақ, қазіргі таңда әлемдік деңгейдегі біртуар тұлғалардың бірі болды. Ол «Қазақ», «Айқап» басылымдарына қазақ халқының өмір салтын сипаттайтын «Оқу жайынан», «Қырық мысал», «Маса», «Жастардың оқу-тәрбие жұмысы түзелмей, жұрт ісі түзелмейді», «Жұрт ісінің бірі - оқу» атты туындылары арқылы қазақ халқы арасында сауаттандырып, рухани жағынан байытуда сүбелі үлес қосқандардың бірі деп атап көрсетті [31, 205-206 бб.].

Манаш Қабашұлы Қозыбаев 1918-1920 жылдары орын алған Азамат соғысы мен 1939-1945 жылдары орын алған екінші дүниежүзілік соғыс кезеңіндегі Қазақстан әлеуметтік-экономикалық жағынан зерттеп құнды мәліметтерді қалдырды. Соның ішінде 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалым туралы Отан тарихындағы келелі мәселерді атай келе, белгілі қоғам қайраткері Әліби Жангелдин туралы «Алибий Джангильдин – первый военный комиссар Степного края» атты ғылыми еңбегі жарық көрді. Атамыш еңбекте Әліби Жангельдин кішкентайынан орыс-қазақ мектебінде, кейін училищеде оқып, әрі қарай өз

мамандығы бойынша білімін тереңдете түседі. Әліби Жангельдин өз білімімен Қазан және Мәскеу секілді ең озық жоғарғы оқу орындарында білім алып, бірақ Алаш зиялылары құрған жасырын ұйымдарға мүше болып, саяси мәселелерге араласқаны үшін аталмыш ордаларынан шығарылды. Ол өз елінің үшін жасап жатқан істерін әрі қарай жалғастырып, Орталық Қазақстан өңірі Жезқазған мен Қазақстанның оңтүстік бөлігіндегі Байқоңыр жұмыс кен орындарында халықты қараңғылықтан шығарып, ата-балалар өсиеті мұрат еткен қазақ халықтары арасында насихат жұмыстарын жүргізді. Нәтижесінде, Ресей жоғарғы өкіметі тарапынан қудалауға ұшырап, әрі қарай өзінің күресін Торғайда жалғастырды. Сонымен қатар, Әліби Жангельдин өзінің қайраткерлік тұлғасымен Амангелді Имановтың қоғамдық-саяси көзқарасының қалыптасуына әсер еткен бірден-бір тұлғалардың бірі деп атап көрсетті [29, 125-126 б.]. Сонымен қатар, осы Торғайдағы ұлт-азаттық қозғалыс басып-жанышталса да, бірақ халық есінде мәңгі қалды. Және осы тұлғалар елі үшін, кешелек ұрпақ үшін бейбітшілік өмірді сыйлаған қайраткерлер болып табылады.

Келесі Манаш Қозыбаев тұлғалар туралы мақала-зерттеулер жинағы І.Қозыбаев басшылығымен «Тұлғалар тұғыры» атты ғылыми еңбек жарыққа шығып, сан алуан құнды еңбектерін халыққа терең тұрғыда ұсынылды. Соның ішінде, 1989 жылы Манаш Қабашұлы Қозыбаев алаштың белгілі өкілі Санжар Аспандияров Жаппарұлы туралы келелі мәселелерді ғылымға енгізді. Осыған орай, XX ғасырдың 20-30-жылдарында алаштың қайраткерлері Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов және Тұрар Рысқұлов тұлғалар секілді өмірден ерте озды. Көптеген зиялылар қарабайыр халық арасынан шыққан, өз білімдерімен халыққа кеңінен танылған басшылық еткен тұлғалар болып табылады. Профессор Манаш Қозыбаев өз еңбегінде қазақ халқының нақыл сөзі «әкеңнің ұлы болма, халықтың ұлы бол» деп Санжар Аспандияровты ұзақ елінің баласы деп өз бағасын берді. Осыған орай да, Санжар Аспандияровтың келелі қоғамдық-саяси және әлеуметті қызметі қалың қазақ арасынан қолдау тауып, бүгінгі күні әлем және Отандық тарихта өшпестей із қалдырған біртуар азамат болып табылады деп өз ғылыми сипаттамасын ашып көрсетті [5, 427б.].

Сондай-ақ, белгілі ғалым Манаш Қозыбаевтың «Халел Арғынбаев» атты мақала-зерттеуінде «адам» мәселесін жетік білген тұлға деп анықтады. Соның ішінде, Манаш Қозыбаев аталмыш еңбегінде Халел Арғынбаевтың тұлғалық қасиеттерін, яғни еңбексүйгіштік, қарапайымдылық, ізгілікті дәйектеп сипаттады. Сондай-ақ, әр адам дүниеге келеді және белгілі бір қасиеттерді меңгеру арқылы адам болып өсу үлкен сын-қатерлердің алдыңғы қатарлардың бірі болып табылады. Осы өмірде адамзат баласын тек қана қиындықпен сынамайды, сонымен қатар яғни қуанышпен де, қайғымен де, сан алуан қиындықтармен сынау үдерістері кездеседі. Осыған орай, професор Манаш Қабашұлы Халел Арғынбаевтың ғылым докторы, ғылым саласының ең биік нүктесіне жеттім деп көкірегіні көтермей, керісінше қарапайымдылық қасиетін жоғары аша алды [5, 428б.]. Осылайша, автор І.Қозыбаев профессор Манаш Қабашұлының шығармаларын жинақтау арқылы Отан тарихымызда белгілі зиялыларды, интеллигенциялардың өмірлік ұстанымдарын, олардың халыққа жасаған

қоғамдық-саяси қызметтерін халыққа ұсынуы арқылы келешек ұрпақ санасында мәңгі қалады деген оймен еңбек жасалынып зерттеліп отыр. Әр алаш зиялысының жасаған іс-әрекеттер, әсіресе Ресей империясы Мемлекеттік Думасына сайланып, келелі және терең мағынадағы қазақ халқының қоғамдық өмірінің кейбір шындықмәселелерін атап көрсетіп отырды. Осылайша, бұл, бүгінгі ұрпаққа үлгі өнеге болып отыр.

Ал, Бөкейханов С.Р. «Өткен күнде белгі бар» деп аталатын еңбектегі «Балалық шақ» деп аталатын зерттуінде Әлихан Бөкейханның кішкентай кезінен бастап өте алғыр және тапқырлығымен ерекшеленді. Соның ішінде, қазақ халқының ұлттық ойындардың бірі – асық ойнағанды ұнатқан тұлға болды. Әсіресе, Әлихан Бөкейхан адамгершілік қасиетке бай қайраткер. Яғни, ойын кезінде ұтып алса, барлық затты иесіне қайтарып беретін және өркөкірек ретінде ұстанған достарын, керісінше жат қылық екенін түсіндірумен болды. Әлихан Бөкейхан балалық шағынаен жан-жақты болуға тырысты. Соның ішінде Әлихан Бөкейхан білім саласында, әсіресе математика секілді есептерді шығарғанды жақсы көретін және Ресейдің ірі де беделді жоғарғы оқу орындарында өз білімдерін жалғасып, қазақ халқы үшін күрес үдерісін бастады [32, 23-24бб.].

Тәуелсіздік жылдарында көлемді еңбектер қалдырған әдебиетші-профессор Қуаныш Сұлтановтың «Серпінді кезең» атты ғылыми еңбегі белгілі. Осы аталмыш ғылыми еңбекте, Отан тарихындағы халқы және елі үшін жасаған еңбектерін халыққа ұсына үлгі ретінде көрсетті. Соның ішінде, профессор Қуаныш Сұлтановтың «Мағжан дәуірі» атты ғылыми зерттеу-мақаласында алаштың белгілі қайраткерлері Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Жүсіпбек Аймауытұлы секілді т.б. өзге де тұлғаларды дұрыс білмейінше, қазақ мәдениетін дұрыс біле алудың екі талай екендігін атап өтті. Яғни, автордың айтуынша, осы аталмыш тұлғалар және олардың шығармашылығымен таныс болмаса, қазақ мәдениетін, яғни салт-дәстүрін мен әдет-ғұрпын, жалпы қазақ халқының қоғамдық өмірімен таныса алады деп атап өтті. Сонымен қатар, профессор, әдебиет саласының білгірі Қуаныш Сұлтанов өз ғылыми тұжырымын келтіре келе, орта ғасыр дәуірінде Италия елінде қайта өрлеу дәуірі, яғни «ренессанс» болса, қазақ халқындағы аталмыш дәуір – Мағжан дәуірі деп атап көрсетті. Осылайша, осы ғылыми тұжырымға байланысын алға дәйектерді алға тарта келе, Мағжан Жұмабаев өз заманының терең де ұлы ойшылы, суреткер һәм шығармаларында өзі өмір сүрген кезеңді толыққанды сипаттай білген алаштың біртуар азамат деп бағасын берді. Алаш зиялысы Мағжан Жұмабаевтың шығармаларының негізгі тақырыбы – отаншылдық, патриотизм болып табылды. Осыған орай, өз шығармаларында қазақ елінің тәуелсіздікке жету жолындағы күресінде өз ғылыми еңбектерінде арқау етті [33, 17-18бб.].

Белгілі профессор және саясаткер Қуаныш Сұлтанов көптеген ғылыми еңбектерімен белгілі. Өз шығармаларында қазақ халқының мүддесін қорғаған қайраткерлерді насихаттаудағы маңыздылығы өте зор. Соның ішінде Қуаныш Сұлтанов елге аянбай қызмет көрсеткен тұлғалар туралы сөз ете келе, профессор, академик, этнограф Әлкей Марғұланның 100 жылдығына арналған ғылыми-тәжірибелік конференциясының сөйлеген сөзін келтіре отыра, оның қайраткерлік

тұлғасына һәм ғылыми ізденістеріне бағасын берді. Осыған орай, белгілі ғалым Әлкей Хақанұлы Марғұланға және т.б. тұлғаларға арнап ауқымды конференцияның өткізілуі ой-санамыздың әрі қарай дамып, рухани дамуымызға, яғни жетілуімізге әсерін тигізетіндігі және көптеген қайраткерлерді еске алу біздің негізгі парыздарымыздың қатарына жатады деп атап өтті. Сонымен қатар Қуаныш Сұлтанов Әлкей Хақанұлы Марғұланды қазақ халқының дара тұлғасы және жарық жұлдызы деп атап өтті. XX ғасырдың қиын-қыстау кезеңде, аласарпыран дүниеде өмірге келген, өз заманында озық ойлы тұлғалардың қатарына жататын, ауыр жүкті арқасына алып, қазақ ғылымын дамытуда сүбелі үлес қосушылардың қатарына жатады.

Әлкей Хақанұлы Марғұлан ғылыми зертеулер нәтижесінде көптеген еңбектері жарық көрді. Ол XX ғасырдың 30-жылдарында Ресейдің ірі жоғарғы оқу орын шығыстану институтына оқуға түсіп, көп оқып білімін одан әрі тереңдетті. Әсіресе Әлкей Марғұлан Алаштың белгілі өкілдері Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатұлы және т.б. секілді ғұлама қайраткерлермен байланысқа түсіп, қоғамдық-саяси көзқарасы қалыптаса бастады.

Әлкей Хақанұлы Марғұлан Ресейдің ірі жоғарғы оқу орындарында тәлім алып, шыңдап өзінің еңбекқорлығымен, білімше деген құштарлығымен ерекшеленген тұлға болып табылады [33, 89-90бб.]. Сонымен қатар, археология ғылымының дамуына өзінің сүбелі үлесін қосқан, археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде көптеген артефактілер табылды. Осыған орай, Әлкей Хақанұлы Марғұлан қазақ халқы тарихының дамуына өзінің мол үлесін қосқан тұлға болып табылады.

Белгілі профессор Қуаныш Сұлтановтың келесі бір тұлғалар туралы сериясы «Заман және замандастар» деп аталатын ғылыми еңбегіндегі «Кекілбаев кеңестігі» атты зерттеу-мақаласында Әбіш Кекілбаев тұлғасына және оның шығармашылығына ерекше тоқтамға келіп бағасын берді. Соның ішінде Әбіш Кекілбаевтың жеке бір өз алдына әлем екендігі, өз заманында келелі ғылыми еңбектерімен және публицистикалық шығармаларымен белгілі жазушылық шеберлігімен таңқалдыратын жеке бір тұлға деп бағасын берді. Жалпы, автордың есептеуінше, Әбіш Кекілбаевтың қоғамдағы және елінің арасында орасан зор беделге ие тұлға болып табылады. Оған дәлел ретінде көптеген қайраткерлер, зиялылары Әбіш Кекілбаев тұлғасына баға берді. Соның ішінде Қуаныш Сұлтанов белгілі қайраткер Асқар Сүлейменовтің бағасын келтіре отыра, «Әбіш Кекілбаев өз заманының білгірі және дарын иесі» деп қайраткерлік тұлғасын атап өтті. Осылайша, қазақ әдебиетінің майталманы Әбіш Кекілбаевтың қандай тұлға екендігін көруімізге болады [34, 5-6бб.].

Енді Әбіш Кекілбаевтің шығармашылығына тоқталатын болсақ, белгілі профессор Қуаныш Сұлтанов XX ғасырдың 70-жылдар кезеңін қазақ әдебиетінің шарықтап шегіне жеткен кезеңі деп атап өтті. Бұл кезеңде қазақ әдебиетінің майталмандары және қаламгерлер Әбіш Кекілбаев, Ғабиден Мұстафин, Ғабит Мүсірепов, Сәбит Мұқанов, Жұбан Молдағалиев, Әбдіжәміл Нұрпейісов, Ілияс Есенберлин секілді тұлғалар өз шығармаларымен белгілі болды. Олар өз шығармаларында қазақ даласы һәм өткен тарих турады келелі мәселелерді

көтерді. Әсіресе, Әбіш Кекілбаевтың «Елең-алаң», «Үркер», «Аңыздың ақыры» және т.б. еңбектері ұлт мүддесімен ұштастыра отырып, қазақ халқының қиын-қыстау замандарын, көрінісін сипаттап, тәрбиелілік маңызы бар еңбектердің қатарына жатады. Қайраткер Әбіш Кекілбаев ақындығы және жазушылығы жоғары деңгейде болып табылады. Кез-келген әдеби шығармасын оқып қарайтын болсақ, қазақ даласының бір бейнесін елестетуге болады. Себебі, қазақ, орыс, шетел әдебиеттерін терең оқығандықтан оның қаламынан небір ғажап туындылар дүниеге келді. Әбіш Кекілбаев тек ақын және жазушы ғана емес, тарихшы, саясаттанушы, қайраткер, шежіретанушы, аудармашы һәм философ деп атап өтті [29, 5-66б.]. XX ғасырдың озық ойлы азаматтарымен байланыс жасап, қазақ елінің ғылымын дамытуда сүбелі үлестерін қосып қана қоймай, қазақ халқын білімге шақырып, санасын оятуда үлкен үлес қосқан зиялылардың бірі болып табылады.

Қуаныш Сұлтанов өзінің «Заман және замандастар» деп аталатын еңбегіндегі «Қайраткер» атты бөлімінде XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басындағы қазақ халқының майталмандары туралы келелі мәселелерді көтерді. Әсіресе, көне түрік жазбаларын зерттеген, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің ректоры, профессор, мемлекеттік қайраткер Мырзатай Жолдасбеков тұлғасына тоқталды. Қуаныш Сұлтанов Мырзатай Жолдасбековтың ауыз әдебиетіне қосқан үлесін анықтап, ұлттық сананың дамуына өз әсерін тигізген бірден-бір тұлға деп сипаттаманы берді. Соның ішінде VI-X Ғасырларда өмір сүрген Түрік қағанаты, Батыс Түрік қағанаты, Түркеш қағанаты және Қарлұқ қағанаты батырлары мен ел басшыларының саясаттары анықтап, қазақ мәдениетіне және тарихына жаңа тың дерекмен толықтырды. Әсіресе, Күлтегін, Тоныкөк, Естемі қаған және батырларының ерліктерін көне жазбалардан оқып, қазақ тарихының дамуына өз сүбелі үлесін қосқан тұлғалардың бірі деп атап көрсетті.

Біз білетіндей, VI ғасырда Алтайдан Еділге дейін ұлан-байтақ Еуразия, соның ішінде қазақ жерінде өзге елдермен терезесі тең елге айналған мемлекеттер өмір сүрді. Сонымен атамлыш империялар көптеген Қытай, Византия секілді империяларымен дипломатиялық қарым-қатынас жасағандығы жөнінде археологиялық қазба жұмыстары дәйектей түседі.

Мемлекеттік қайраткер Мырзатай Жолдасбековтің қазақ ауыз әдебиетінің алыптары «Ленинградтың өренім» атты өлеңінің авторы Жамбыл Жабаев пен Кенен Әзірбаев тұлғаларының қазақ тарихындағы алатын орны ерекше. Осылайша, Мырзатай Жолдасбеков Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті ректоры болған кезеңнің өзінде Орхон ескерткіші секілді қазақ халқының рухани мұрасын байыта түсті. Соның ішінде аталмыш тұлғалардың шығармашылығындағы қазақ тарихы және оның көрінісі, қазақ тарихындағы зұлматты жылдар кезеңдері мәселелерді кездестіруге болады [34, 41-42бб.].

Қорытынды

Тұлға дегеніміз өз ойын нақты және толыққанды, жүйелі жеткізе алатын, озық терең ойымен, білімділігімен ерекшеленетін адамдар тобы болып табылады. Әр дәуірдің тұлғаға берген анықтама бойынша ерекшеліктер бар. Яғни, сол кезеңдегі қиын-қыстау жағдайларымен байланыстыра аламыз. Өз заманында өмір сүрген ғұламалардың еңбектері бізге үлкен мұра болып қалды. Аталмыш

еңбектерден білім нәрін сусындап, қазақтың ойшылдары насихат қылған тұлғалық қасиеттерді бойымызға сіңіруіміз абзал.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Әбжанов Х. Тарихшы. Шығармалар жинағы. 5-кітап. – Алматы, «Алгоритм» баспасы, 2023, 488 б.
- [2] Қамзабекұлы Д. Руханият: (Мақалалар мен зерттеулер). – Алматы: «Білім», 1997, 272б.
- [3] Ожегов, С. И. Словарь русского языка около. – Изд. 25-е. – Москва : 2001. – 763б.
- [4] Ә. Нысанбаев. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. 7-том. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1999, 525б.
- [5] І. Қозыбаев Тұлғалар тұғыры. - Алматы: «ҚазАқпарат», 2009, 540 б.
- [6] Әбжанов Х. Қазақстан: тарих, тіл, ұлт: тарих. – Астана, 2007, 270 б.
- [7] Әл-Машани А. Көп томдық шығармалар жинағы [16 томдық]. құраст. Ш. Абдраман. — Алматы: Болашақ, 2011. — Т. 14: Тұран қақпасы. 392 б.
- [8] Қозыбаев М. Тарих зердесі (Арыстар тұғыры). 2-кітап.-Алматы: Ғылым, 1998. - 280 б.
- [9] Плутарх. Сравнительные жизнеописания: в 3 т. / сост. С.П. Маркиш, С.И. Соболевский. – М., 1963. – Т. 2., 548 с.
- [10] Плутарх. Сравнительные жизнеописания: в 3 т. / сост. С.П. Маркиш. – М., 1964. – Т. 3., 546 с.
- [11] Иманғалиев А.Т., Дүкенбаева З.О. Ибн Халликан және Ақжан әл-Машани еңбектеріндегі әл-Фараби // Отан тарихы ғылыми журналы. – 2021. – №2(94). – Б. 100-108.
- [12] Ибн Халликан. «Вафиат ал-а'йан ва анба' абна' аз-заман» («Белгілі тұлғалардың некрологтары мен олардың замандастары туралы хабарлар») еңбегі / Қолжазбалар және сирек кітаптар ұлттық орталығы РММ. – Астана, 1892. – Т. 1., 488 б.
- [13] Ибн Халликан. «Вафиат ал-а'йан ва анба' абна' аз-заман» («Белгілі тұлғалардың некрологтары мен олардың замандастары туралы хабарлар»): еңбегі / Қолжазбалар және сирек кітаптар ұлттық орталығы РММ. – Астана, 1892. – Т. 2, 427 б.
- [14] Әбжанов Х., Исабек Б. Академик Рамазан Сүлейменов. – Алматы: Дайк Пресс баспасы, 2007, 252 б.
- [15] Библиография изданий Академии наук Казахской ССР, 1974 / Академия Наук Казахской ССР, Центральная научная библиотека – Алма-Ата: ЦНБ АН КазССР, 1977, 249 с.
- [16] Әбжанов Ханкелді Махмұтұлы: Биобиблиографиялық көрсеткіш / Құраст.: З.М. Төленова, А.А. Оралова. Бас ред. С.О. Смағұлова. Жауапты ред: З.М. Төленова, Р.О. Кәрібжанова, «Ғылым Ордасы» РМК бас директоры. Ред.: Ғ.И. Белгібаева, Т.В. Вдовухина, А.Ж. Саканова. – Алматы: «Ғылым Ордасы» РМК Ғылыми кітапхана, 2013, 190 б.
- [17] Библиография изданий Академии наук Казахской ССР. 1988. Қазақ ССР Ғылым академиясы шығарған кітаптардың көрсеткіші. 1988 / сост.: М.М. Кудряшова, К.С. Хасенова; [отв. ред. К. К. Абуғалиева] – Алма-Ата: 1992, 303 с.

- [18] Библиография изданий Академии наук Казахской ССР. 1990. Қазақ ССР Ғылым академиясы шығарған кітаптардың көрсеткіші. 1990 / сост. Т.В. Вдовухина; [библиогр. ред. Л. А. Тумановой; отв. ред. К. К. Аbugалиева] – Алма-Ата: 1991, 243 с.
- [19] Әбжанов Х.М. Түркі әлеміндегі Қазақстан: іргелі тарих және методология. – Петропавл: АО «Полиграфия», 2011, 364 б.
- [20] Әбжанов Х. Тұлға. Шығармалар жинағы. 3-кітап. – Алматы, «Алгоритм» баспасы, 2023, 511 б.
- [21] Х.Әбжанов. Қазақстан: ұлттық тарих, идея, методология. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2014, 324 б.
- [22] Дүкенбаева З.О. Қазақтың шығармашылық интеллигенциясының тарихы (1917-1941). – Алматы: Эверо. 2015, 228 б.
- [23] Назарбаева Г., Әбжанов Х. Қазақстан: тарих пен тағдыр. Мақалалар. – Алматы: «Кітап баспасы» ЖШС. – 2003, 296 б.
- [24] Дүкенбаева З.О.Әл-Фараби және әл-Машани рухани дүниетанымы: Ғылыми басылым. З.О. Дүкенбаеваның ред. - Алматы: ССК, 2017. – 404 б. – Алматы: Эверо, 2015, 228 б.
- [25] С.Жолдасбай, Е.Ерланұлы. Алаш айқан асыл сөз.Бірінші басылым/- Алматы, «Ел-шежіре» қоғамдық қоры. 2016. – 296 б.
- [26] Пірманов Ә., Қапаева А.Қазақ интеллигенциясы. (Ұлттық интеллигенцияның қалыптасу тарихынан).Монография.- Алматы: «Атамұра», 1997, 160 б.
- [27] Асқарұлы. С.Алаш зиялылары: Алматы: Шартарап, 1998, - 168 б.
- [28] Кәкішев Т. Қазақ зиялылары. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2011, 416 б.
- [29] Асылбеков М., Төленова З. Академик М.Қ. Қозыбаев: ғұлама ғалым, ірі қоғам қайраткері. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2014, 280 б.
- [30] Кеңес Нұрпейіс. Шығармалар жинағы./ Құраст.: С.О. Смағұлова, Г.Ж. Өскембаева. – Алматы: «Елтаным» баспасы, 2015. – 344 б.
- [31] Алдамжар З. Тарих: пайым мен тағылым. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2002, 288 б.
- [32] Бөкейханов С.Р. Өткен күнде белгі бар. – Алматы, 2004, 180 б.
- [33] Сұлтанов Қ. Серпінді кезең.- Астана: Елорда, 2005, 608 б.
- [34] Сұлтанов Қ.Заман және замандастар. – Астана: «Елорда», 2009, 344 б.

REFERENCES

- [1] Äbjanov X. Tarixşı. Şığarmalar jınağı. 5-kitap. – Almatı, «Algorıfm» baspası, 2023, 488 b [Abzhanov Kh. Historian. Collection of works. Book 5. – Almaty, “Algorithm” publishing house, 2023, 488 p.].
- [2] Qamzabekulı D. Rwxanıyat: (Maqalalar men zertewler). – Almatı: «Bilim», 1997, 272b [Kamzabekuly D. Spirituality: (Articles and research). – Almaty: “Bilim”, 1997, 272 p.].
- [3] Ojegov, S. İ. Slovar rwsskogo yazıka okolo. – İzd. 25-e. – Moskva : 2001. – 763b [Ozhegov, S. I. Dictionary of the Russian language around. – Ed. 25th. – Moscow: 2001. – 763 p.].

- [4] Ä. Nisanbaev. Qazaqstan. Ulttıq énciklopediya. 7-tom. – Almatı: Qazaq énciklopediyası, 1999, 525b [A. Nysanbayev. *Kazakhstan. National encyclopedia. Volume 7.* – Almaty: *Kazakh encyclopedia*, 1999, 525 p.].
- [5] I. Qozıbaev Tulğalar tuğırı. – Almatı: «QazAqparat», 2009, 540 b [I. *Kozybayev Personalities.* – Almaty: “*KazAqparat*”, 2009, 540 p.].
- [6] Äbjanov X. Qazaqstan: tarıx, til, ult: tarıx. – Astana, 2007, 270 b [Abzhanov Kh. *Kazakhstan: history, language, nation: history.* – Astana, 2007, p. 270.].
- [7] Äl-Maşanı A. Köp tomdıq şıǵarmalar jınaǵı [16 tomdıq]. qurast. Ş. Abdraman. — Almatı: Bolaşaq, 2011. — T. 14: Turan qaqpası. 392 b [Al-Mashani A. *Collection of multi-volume works [16 volumes]. made up Sh. Abdraman.* — Almaty: *Bolashak*, 2011. — Vol. 14: *Turan Gate*. 392 p.].
- [8] Qozıbaev M. Tarıx zerdesi (Arıstar tuğırı). 2-kitap. – Almatı: Ǵılım, 1998. – 280 b [Kozybaev M. *The study of history (Lions stand). Book 2.* – Almaty: *Science*, 1998. – 280 p.].
- [9] Plwtarx. Sıavnitelnie jızneopısaniya: v 3 t. / sost. S.P. Markış, S.İ. Sobolevskiy. – M., 1963. – T. 2., 548 s [Plutarch. *Comparative biographies: in 3 volumes.* / sost. S.P. Markish, S.I. Sobolevsky. – M., 1963. – Vol. 2., 548 s.].
- [10] Plwtarx. Sıavnitelnie jızneopısaniya: v 3 t. / sost. S.P. Markış. – M., 1964. – T. 3., 546 s [Plutarch. *Comparative biographies: in 3 volumes.* / sost. S.P. Markish. – M., 1964. – Vol. 3., 546 s.].
- [11] İmangaliyev A.T., Dükenbaeva Z.O. İbn Xallikan jäne Aqjan äl-Maşanı eñbekterindegi äl-Farabı // Otan tarıxı ǵılımı jwrnalı. – 2021. – №2(94). – B. 100-108 [Imangaliyev A.T., *Dukenbayeva Z.O. Al-Farabi in the works of Ibn Khallikan and Akzhan al-Mashani // Scientific journal of the history of the Fatherland.* – 2021. – No. 2(94). – P. 100-108.].
- [12] İbn Xallikan. «Vafiat al-a‘yan va anba’ abna’ az-zaman» («Belgili tulğalardıñ nekrologtarı men olardıñ zamandastarı twralı xabarlar») eñbegi / Qoljazbalar jäne sırek kitaptar ulttıq ortalıǵı RMM. – Astana, 1892. – T. 1., 488 b [Ibn Khallikan. “*Vafiat al-a‘yan va anba’ abna’ az-zaman*” (“*Reports on the obituaries of famous people and their contemporaries*”) / *National Center for Manuscripts and Rare Books RMM.* – Astana, 1892. – T. 1., 488 p.].
- [13] İbn Xallikan. «Vafiat al-a‘yan va anba’ abna’ az-zaman» («Belgili tulğalardıñ nekrologtarı men olardıñ zamandastarı twralı xabarlar»): eñbegi / Qoljazbalar jäne sırek kitaptar ulttıq ortalıǵı RMM. – Astana, 1892. – T. 2, 427 b [Ibn Khallikan. “*Vafiat al-a‘yan va anba’ abna’ az-zaman*” (“*Reports on the obituaries of famous people and their contemporaries*”): *work / National Center for Manuscripts and Rare Books RMM.* – Astana, 1892. – T. 2, 427 p.].
- [14] Äbjanov X., İsabek B. Akademik Ramazan Süleymenov. – Almatı: Dayk Press baspası, 2007, 252 b [Abzhanov H., *Isabek B. Academician Ramazan Suleymenov.* – Almaty: *Dyke Press*, 2007, p. 252.].
- [15] Bibliografiya izdanıy Akademii nauk Kazaxskoy SSR, 1974 / Akademiya Nauk Kazaxskoy SSR, Centralnaya nauçnaya biblioteka – Alma-Ata: CNB AN KazSSR, 1977, 249 s [Bibliography of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR, 1974 / *Academy of Sciences of the Kazakh SSR, Central Scientific*

Library - Alma-Ata: Central National Academy of Sciences of the Kazakh SSR, 1977, 249 p.].

[16] Äbjanov Xankeldi Maxmutulı: Biöbıblıografıyalıq körsetkiş / Qurast.: Z.M. Tölenova, A.A. Oralova. Bas red. S.O. Smağulova. Jawaptı red: Z.M. Tölenova, R.O. Kärıbjanova, «Ğılım Ordası» RMK bas direktorı. Red.: Ğ.İ. Belgibaeva, T.V. Vdovwxına, A.J. Sakanova. – Almatı: «Ğılım Ordası» RMK Ğılımı kitapxana, 2013, 190 b [Abzhanov Khankeldi Makhmutuly: Biobibliographic index / Compilation: Z.M. Tolenova, A.A. Oralova. Chief ed. S.O. Smagulova. Responsible editor: Z.M. Tolenova, R.O. Karibzhanova, general director of RMC "Yilm Ordasy". Ed.: G.I. Belgibaeva, T.V. Vdovukhina, A.J. Sakanova. - Almaty: Scientific library of RMC "Gylym Ordasy", 2013, p. 190.].

[17] Bıblıografıya izdanıy Akademii nawk Kazaxskoy SSR. 1988. Qazaq SSR Ğılım akademıyası şıǵarǵan kitaptardıń körsetkişi. 1988 / sost.: M.M. Kwdryaşova, K.S. Xasenova; [otv. red. K. K. Abwgalieva] – Alma-Ata: 1992, 303 c [Bibliography edition of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1988. Index of books published by the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1988 / Sost.: M.M. Kudryashova, K.S. Hasenova; [opt. ed. K. K. Abugaliyeva] – Alma-Ata: 1992, 303 c.].

[18] Bıblıografıya izdanıy Akademii nawk Kazaxskoy SSR. 1990. Qazaq SSR Ğılım akademıyası şıǵarǵan kitaptardıń körsetkişi. 1990 / sost. T.V. Vdovwxına; [bıblıogr. red. L. A. Twmanovoy; otv. red. K. K. Abwgalieva] – Alma-Ata: 1991, 243 s [Bibliography edition of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1990. Index of books published by the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1990 / sost. T.V. Widovukhina; [bibliogr. ed. L. A. Tumanovoi; Otv. ed. K. K. Abugaliyeva] – Alma-Ata: 1991, 243 p.].

[19] Äbjanov X.M. Türki älemindegi Qazaqstan: ırgeli tarıx jäne metodologiya. – Petropavl: AO «Polıǵrafiya», 2011, 364 b [Abzhanov H.M. Kazakhstan in the Turkic world: fundamental history and methodology. – Petropavlovsk: JSC “Poligrafiya”, 2011, 364 p.].

[20] Äbjanov X. Tulǵa. Şıǵarmalar jınaǵı. 3-kitap. – Almatı, «Algorıfm» baspası, 2023, 511 b [Abzhanov Kh. Tulga. Collection of works. Book 3. – Almaty, “Algorifm” publishing house, 2023, 511 p.].

[21] X.Äbjanov. Qazaqstan: ulttıq tarıx, ideya, metodologiya. – Almatı: «Eltanıw baspası», 2014, 324 b [Kh. Abzhanov. Kazakhstan: national history, idea, methodology. – Almaty: “Eltanym publishing house”, 2014, 324 p.].

[22] Dükenbaeva Z.O. Qazaqtıń şıǵarmaşılıq intellıgenciyasınıń tarıxı (1917-1941). – Almatı: Évero. 2015, 228 b [Dukembayeva Z.O. History of the Kazakh creative intelligentsia (1917-1941). – Almaty: Evero. 2015, 228 p.].

[23] Nazarbaeva G., Äbjanov X. Qazaqstan: tarıx pen taǵdır. Maqalalar. – Almatı: «Kitap baspası» JŞS. – 2003, 296 b [Nazarbayeva G., Abzhanov Kh. Kazakhstan: history and destiny. Articles. – Almaty: “Kitap publishing house” LLP. – 2003, 296 p.].

[24] Dükenbaeva Z.O.Äl-Farabı jäne äl-Maşanı rxanı dünüetanımı: Ğılımı basılım. Z.O. Dükenbaevanıń red. - Almatı: CCK, 2017. – 404 b. – Almatı: Évero, 2015, 228 b [Dukembayeva Z.O. Al-Farabi and al-Mashani's spiritual worldview:

Scientific edition. Edited by Z.O. Dukenbayeva. - Almaty: CCK, 2017. - 404 p. - Almaty: Evero, 2015, 228 p.].

[25] S.Joldasbay, E.Erlanuly. Alaş ayqan asıl söz.Birinşi basılım/- Almatı, «El-şejire» qoğamdıq qorı. 2016. – 296 b [S. Zholdasbay, E. Erlanuly. *Alash aykan asyl soz. First edition / - Almaty, "El-shezhire" public foundation. 2016. - 296 p.].*

[26] Pirmanov Ä., Qapaeva A.Qazaq ĭntelligenciyası. (Ultıq ĭntelligenciyanıñ qalıptasw tarıxınan).Monografiya.- Almatı: «Atamura», 1997, 160 b [Pirmanov A., Kapaeva A. *Kazakh intelligentsia. (From the history of the formation of the national intelligentsia). Monograph. - Almaty: "Atamura", 1997, 160 p.].*

[27] Asqaruly. S.Alaş zıyalıları: Almatı: Şartarap, 1998, - 168 b [Askaruly. S. *Alash intellectuals: Almaty: Chartarap, 1998, - 168 p.].*

[28] Käkişev T. Qazaq zıyalıları. – Almatı: «Qazığurt» baspası, 2011, 416 b [Kakishev T. *Kazakh intellectuals. – Almaty: "Kazygurt" publishing house, 2011, 416 p.].*

[29] Asılbekov M., Tölenova Z. Akademik M.Q. Qozıbaev: ĭulama ĭalıw, iri qoğam qayratkeri. – Almatı: «Eltanıw baspası», 2014, 280 b [Asylbekov M., Tulenova Z. *Academician M.K. Kozybayev: a learned scientist, a major public figure. – Almaty: "Eltanym publishing house", 2014, 280 p.].*

[30] Keñes Nurpeyis. Şığarmalar jınağı./ Qurast.: S.O. Smağulova, G.J. Öskembaeva. – Almatı: «Eltanıw» baspası, 2015. – 344 b [Kenes Nurpeis. *Collection of works./ Compiled by: S.O. Smagulova, G.Zh. Oskembayeva. – Almaty: "Eltanym" publishing house, 2015. – 344 p.].*

[31] Aldamjar Z. Tarıx: payım men tağılım. – Almatı: «Arıs» baspası, 2002, 288 b [Aldamzhar Z. *History: insight and lessons. – Almaty: "Arys" publishing house, 2002, 288 p.].*

[32] Bökeyxanov S.R. Ötken künde belgi bar. – Almatı, 2004, 180 b [Bokeikhanov S.R. *There is a sign in the past. – Almaty, 2004, 180 p.].*

[33] Sultanov Q. Serpindi kezeñ.- Astana: Elorda, 2005, 608 b [Sultanov K. *Breakthrough period. - Astana: Yelorda, 2005, p. 608.].*

[34] Sultanov Q.Zaman jäne zamandastar. – Astana: «Elorda», 2009, 344 b [Sultanov K. *Time and contemporaries. - Astana: Yelorda, 2009, p. 344].*

**Тойбаев А.Ж., Сейтжан Д., Әбубәкір М.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ
ИСТОРИЧЕСКОЙ ПЕРСОНАЛИСТИКИ**

Аннотация. XXI век - период совершенства науки на мировом уровне. Ведь в ходе стремительного развития новых технологий появляются новые технологии, профессии, которые служат человечеству. Кроме того, взаимосвязаны многогранные отрасли науки, родились новые исследования. В связи с этим в процессе разработки теоретико-методологических методологий и воспроизводятся новые данные через взаимодействие с другими областями исторической науки. В этом направлении родились новые научные труды по персонификации, являющейся отраслью исторической науки. По этому поводу авторы подчеркнули историческое значение индивидуализации в истории Отечества. Это потому, что каждый момент и каждое событие жизни происходит

с участием людей, и в результате эти этапы становятся историей. В статье были проведены теорико-методологические анализы по изучению личности

В статье исторически отмечаются труды отечественных ученых, писавших об идентичности, являющейся отраслью исторической науки. В этой связи, статья была проанализирована по принципам систематичности, объективности и историчности.

Личность представляет собой людей, способных четко и полно, системно выражать свои мысли, отличающихся передовым глубоким мышлением, образованностью. По этому поводу в статье были даны научно-методические рекомендации по личности в трудах известных ученых истории Отечества.

Ключевые слова: историческая наука; историческая персоналистика; личность; интеллигенция; отечественная история.

Askhat Toibayev, Seitzhan Didar, Abubakir Marlene
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES IN HISTORICAL PERSONALISTICS

Annotation. The 21st century is a period of perfection of science at the world level. Indeed, in the course of the rapid development of new technologies, new technologies appear, professions that serve humanity. In addition, multifaceted branches of science are interconnected, new new research has been born. In this regard, in the process of developing theoretical and methodological methodologies, new data are reproduced through interaction with other areas of historical science. In this direction, new scientific works were born on personification, which is a branch of historical science. On this occasion, the authors emphasized the historical significance of individualization in the history of the nationality. That's because every moment and every event of life happens with the participation of people, and as a result, these stages become history. In the article, theoico-methodological analyzes were carried out to study personality

The article historically notes the works of domestic scientists who wrote about identity, which is a branch of historical science. In this regard, the article was analyzed according to the principles of systematicity, objectivity and historicity.

Personality represents people who are able to clearly and fully, systematically express their thoughts, distinguished by advanced deep thinking, education. On this occasion, the article gave scientific and methodological recommendations on personality in the works of famous scientists of the history of the national.

Key words: the science of history; historical personality; national history; personality; intelligence; national history.